

Dějiny ČKD ve dvacátém století

Autor: Ing. Stanislav Jonák

Napsáno pro: www.industrialnivyhazky.cz

O vzniku největších strojíren Československa – Českomoravské-Kolben-Daněk (ČKD) – bylo již napsáno mnoho. Méně známé jsou však některé souvislosti a také její vývoj po druhé světové válce. Tento text chce na několika stránkách přiblížit některé momenty z dějin transformace firmy.

Kořeny firmy sahají až do druhé poloviny 19. století, do doby intenzivního národního obrození. Tento proces formování moderního českého národa můžeme sledovat již od přelomu 18. a 19. století, přičemž svého politického vyvrcholení dosáhl vznikem samostatného státu v roce 1918. Klíčové osobnosti národního hnutí – mezi nimi František Palacký, Josef Jungmann a Josef Kajetán Tyl – usilovali o povznesení českého jazyka a probuzení národního uvědomění. Jejich odkaz ostatně dodnes připomínají desítky ulic a náměstí nejen v metropoli.

Zlomovým obdobím pro český průmysl byla druhá polovina 19. století, poznamenaná rychlou industrializací. V tomto kontextu vznikají významné průmyslové podniky: První Českomoravská továrna na stroje, Daněk & Co., Breitfeld & Evans a v polovině devadesátých let také Kolben a spol., elektrotechnická továrna v pražských Vysočanech. Kromě jiného byla také založena Živnostenská banka, která sehrála zásadní roli v rozvoji českého průmyslu.

Systematicky investovala do perspektivních podniků, podporovala jejich transformaci na akciové společnosti a napomáhala akumulaci ryze českého kapitálu. Zásadní impuls jejímu rozvoji poskytl poválečný nostrifikační zákon, který donutil akciové společnosti přesunout svá sídla do zemí, kde fakticky působily. Banka tak mohla odkoupit řadu podniků dříve ovládaných německým a rakouským kapitálem. Významnou měrou se na jejím vzestupu podílel tehdejší ředitel Jaroslav Preiss, který současně působil ve správní radě ČKD.

Vznik ČKD

ČKD jako ucelený podnik vznikl zápisem do obchodního rejstříku 25. listopadu 1927. Jen o několik málo let později zasáhla svět hospodářská krize, na kterou musely tehdejší firmy nutně reagovat. V této nelehké době hledaly podniky cesty, jak odvrátit její ekonomické dopady, a tak se ČKD rozhodlo diverzifikovat své výrobní portfolio. Do té doby spočívalo především v dodávkách pro velké odběratele – turbínách, generátorech, motorech, lokomotivách a dalších strojírenských produktech.

Strategickým krokem bylo založení dceřiné společnosti Elektro-Praga, s.r.o., jejíž výroba se orientovala na spotřebiče pro domácnost. Díky dřívější spolupráci s americkou společností Westinghouse byly výrobky této firmy na trhu mimořádně konkurenceschopné. V padesátých letech byla Elektro-Praga z ČKD vyčleněna a až do devadesátých let působila v Hlinsku, posléze byla sjednocena pod názvem ETA a.s.

Vedle spotřebičů bylo ČKD úspěšné i v dalších oblastech průmyslové výroby. Patřila sem mj. produkce automobilů pod tradiční značkou Praga a stavba lodí v Loděnici Praga. Před a během druhé světové války pak pochopitelně většina podniku přeorientovala svou výrobu na vojenské účely.¹

¹ V areálu ve Vysočanech vznikly na začátku války haly postavené německou firmou Junkers, kde se vyráběly součásti pro letadla. Tyto haly byly zbořeny ve druhé polovině dvacátých let našeho století.

Znárodnění a reorganizace

Během druhé světové války již exilové ministerstvo pro hospodářskou obnovu zvažovalo podobu poválečné rekonstrukce. Jako jediné přijatelné řešení se tehdy jevilo zestátnění klíčových hospodářských odvětví – těžkého průmyslu, dolů, dopravy, elektrárenství a celkové reformy finančního sektoru.

Edvard Beneš se již v průběhu válečných let intenzivně zabýval budoucím uspořádáním poválečného Československa. V roce 1943 proto cestoval do Moskvy, kde vyjednal spojeneckou smlouvu, jejímž cílem bylo geopolitické zajištění země. Tento strategický posun Československa k Sovětskému svazu byl následně potvrzen takzvaným Košickým vládním programem – programovým dokumentem schváleným na přelomu března a dubna 1945 během zasedání v Košicích. Dokument byl sice oficiálně podepsán 5. dubna v Košicích, jeho konečná podoba však byla připravena již dříve v Moskvě. Program definoval zásady budoucí politiky a deklaroval preference levicových politických stran.

V ekonomické rovině Košický vládní program zavedl institut národní správy a připravil půdu pro rozsáhlé znárodnění. To bylo realizováno na základě prezidentských dekretů z 24. října 1945. Například pro kovodělné podniky (včetně ČKD), elektrotechnické firmy, závody jemné mechaniky, optiky a oděvního průmyslu se znárodnění týkalo organizací s více než 500 zaměstnanci². Pro samotné zaměstnance znamenalo znárodnění zdánlivě větší sociální jistoty, pro komunistickou stranu pak představovalo strategický nástroj k rozšíření politického vlivu a získání nových straníků.

Ačkoli zpočátku existovaly úvahy o kompenzaci původním majitelům za znárodněné firmy a systém neměl mít trvalý charakter, únorový převrat v roce 1948 tyto veškeré plány definitivně rozptýlil. Během několika málo let byl soukromý sektor kompletně zlikvidován.

ČKD prodělalo v této době výrazné organizační změny. Libeňská lokomotivka byla přejmenována na Sokolovo (podle bitvy u Sokolova), vysočanský závod dostal název Stalingrad. Od roku 1950 bylo ČKD nadřízeným ministerstvem Ministerstvo těžkého průmyslu. V témže roce se zformovalo několik dalších organizačních jednotek, které spadaly pod ČKD: ČKD Blansko, ČKD Česká Lípa, Modřanské strojírna ČKD, ČKD Slaný, ČKD Kotlárna (později ČKD Dukla v Karlíně), ČKD Loděnice, ČKD Sokolovo, ČKD Vysočany Stalingrad a později ještě ČKD Děčín.

V první polovině roku 1958 proběhla rozsáhlá reorganizace týkající se celého hospodářství, která zásadním způsobem změnila strukturu řízení průmyslových podniků. Do té doby existovala rozsáhlá síť mnoha set direktivně řízených podniků přímo podléhajících resortním ministerstvům, které byly nyní sdružovány podle oborů činnosti pod hlavní podniky s novými generálními ředitelstvími.

Vznikly takzvané výrobně hospodářské jednotky (VHJ³), které v sobě zahrnovaly kompletní výrobní cyklus od výzkumu až po finální distribuci. V čele každé takové jednotky stál generální ředitel s plnou pravomocí rozhodovat o organizačních a ekonomických záležitostech. Zásadní důraz byl kladen na plnění centrálně plánovaných národohospodářských úkolů a na úzkou spolupráci s Revolučním odborovým hnutím (ROH).

V tomto kontextu se ČKD transformovalo na VHJ ČKD Praha, n.p. Do této jednotky bylo uměle přidruženo velké množství podniků, mezi něž patřily například Strojbal Pacov, Atmos Žandov a řada dalších.

² Dekret č. 100/1945 Sb.. V jiných sektorech byly jiné podmínky znárodnění – u chemických podniků byla hranice 300 zaměstnanců, apod.

³ Šlosar, Dušan. Naše řeč, ročník 41. 1958.

Dostupné online: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4661>

Vznik výrobně hospodářských jednotek (VHJ) představoval v dané době poměrně logický krok v řízení centrálně plánovaného hospodářství. Podniky byly nuceny ke vzájemné kooperaci v situacích, kde by za standardních tržních podmínek nebo v prostředí globální ekonomiky fungovaly zcela odlišně. Tento systém přitom nebyl nijak strnulý – jednotlivé VHJ procházely neustálými proměnami. Sdružení podniků s podobným výrobním sortimentem mělo významný vedlejší efekt: umožnilo intenzivní výměnu zkušeností a vzájemné předávání know-how. Podniky mohly operativně převádět výrobu podle aktuálních potřeb a kapacit jednotlivých závodů, což v určitém smyslu představovalo sofistikovanou formu vnitřní průmyslové spolupráce.

Za účelem exportu výrobků a celých výrobních celků vznikly v tehdejší Československu podniky zahraničního obchodu (PZO), které zajišťovaly spolupráci se zahraničními odběrateli a obchodními partnery. Pro ČKD byl klíčovým PZO Pragoinvest, jenž organizoval export výrobků nejen ČKD, ale i dalších významných podniků, jako byly Závody těžkého strojírenství v Martině nebo Přerovské strojírna.

Hlavním zahraničním odběratelem byl Sovětský svaz, následovaný dalšími zeměmi východního bloku – Bulharskem a Polskem. Významné obchodní vztahy však ČKD udržovalo i se zeměmi blízkého východu, konkrétně s Irákem a Íránem. Mezi další významné odběratele patřily Čína a Pákistán. Specifickou komoditou byly lodní elektrické motory, které nacházely uplatnění v zemích jako Turecko, Řecko a Španělsko.⁴

Transformace a zánik

Výrobně hospodářské jednotky (VHJ) jako organizační struktury skončily koncem 80. let a ČKD se krátce přejmenovalo na ČKD Praha, kombinát. S příchodem roku 1990 se transformovalo na akciovou společnost. V roce 1994 vstoupil do podniku majoritní vlastník, společnost Inpro, a vytvořil ČKD Praha Holding, a.s.

Vedení společnosti se ještě nějakou dobu snažilo udržet své tržní postavení, avšak čelilo řadě zásadních překážek. Mezi ty patřily nezaplacené pohledávky, dynamické změny tržního prostředí a zastaralé technologické vybavení. I přes tyto komplikace poskytoval tehdejší ředitel Jiří Maroušek optimistické vize o možnosti vykázání zisku, a to jen několik měsíců před nevyhnutelným úpadkem významné části holdingu.⁵

Některé funkční celky tohoto kdysi významného strojírenského gigantu dokázaly krach holdingu přežít ještě několik let. Symbolický definitivní konec legendární značky ČKD přišel v nedávné době, když poslední výrobní celek – ČKD Blansko – skončil v insolvenční.

⁴ Šimáček, Radovan. Obchodujeme s celým světem.

Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. str. 94

⁵ Časopis EURO, 2001. Dostupné online: <https://www.euro.cz/clanky/bankrotari-roku-816867/>